

By, marsk og geest

By, marsk og geest 17

Kulturhistorisk årbog for Ribe-egnen

Udgivet af Ribe Byhistoriske Arkiv & Den antikvariske Samling i Ribe

Forlaget Liljebjerget

2005

Redaktion: Morten Søvsø, Jakob Kieffer-Olsen (ansv.),
Susanne Benthien, Claus Feveile,
Lars Hammer, Karen Margrethe Melbye,
Søren Mulvad og Lilian Skønager

Lay-out: Lars Hammer

Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S, Haderslev

©: 2005 Forlaget Liljebjerget

Liljebjerget er navnet på Den anti-
kvariske Samling i Ribes forlag.
Det blev oprettet i 1997 til minde
om og med testamentariske midler
fra Ellen og Christian Almhede.

Forlagets navn rækker tilbage til
Anders Sørensen Vedel. Han udgav
i årene 1591-92 otte bøger, der var
"Prentet paa Liliebierget udi Ribe".
Om disse bogudgivelser og trykke-
riet se "By, marsk og geest 10" 1998.

ISBN 87-89827-01-5

ISSN 0905-5649

Bindets baggrundsillustration: Videnskabernes Selskabs Kort, 1811.
Om dette kort, se "By, marsk og geest 13" 2001, s. 37-50.

Illustrationer på forsiden: Hjalteformet spænde fra Gl. Hviding, se side 5.

Illustrationer på bagsiden: Stik af en okse fra 1778, se side 58, og
ringspænde fra Dagmarsgade, se side 43.

Indhold

Steffen Steffensen	
I anledning af jubilæet	4
Iben Skibsted Klæsøe	
Et sælsomt spænde fra Ribe-egnen	5
<i>An unusual brooch from the Ribe area</i>	13
Knud Prange	
De halve løver i Ribe – baggrunden for Ribes byvåben	14
<i>Die halben Löwen in Ribe – der Hintergrund für Ribes Stadtwappen</i>	20
Per Kristian Madsen	
Kalvslund Kirke – en tilsyneladende beskeden kirkes alder og stråtag	22
<i>Kalvslund Church – the age and the thatched roof of an apparently humble church</i>	41
Mette Højmark Søvsø	
Middelalderlige ringspænder fra Ribe	43
<i>Medieval ring brooches from Ribe</i>	57
Wilma Gijsbers and Bert Lambooij	
Oxen for the axe. A contemporary view on historical long-distance livestock transport	58
<i>Okser for øksen. Et nutidigt blik på den historiske langdistance-transport af levende okser</i>	78
Bjørn Westerbeek Dahl	
"Forfattet i 1858 af A. Th. Techt" – kortet over Ribe fra 1. udgaven af Trap-Danmark	80
<i>"Verfasst in 1858 von A. Th. Techt" – die Karte von Ribe in der Erstausgabe von Traps "Danmark"</i>	91
Uwe Dall	
Ribe Købstads eksistenskrise o. 1900 og indlemmelsen af Lustrup-Tved-Tange Kommune	92
<i>Ribe's crisis around 1900 and the incorporation of Lustrup, Tved and Tange municipalities</i>	103
Uwe Dall	
Af familien Keldorffs krønike – et industrieventyr i Tange 1947-1973	104
<i>From the annals of the Keldorff family</i>	118

”Forfattet i 1858 af A. Th. Techt” – kortet over Ribe fra 1. udgaven af Trap-Danmark

Af Bjørn Westerbeek Dahl

Blandt den danske topografis hovedværker står J. P. Traps Danmark som det utvivlsomt væsentligste bidrag, og værket er da også kommet i hele fem udgaver, hvoraf den seneste er udkommet 1953-1972 i 31 indholdsrigt bind med to centnertunge registre.

De tidligere udgaver har dog stadigvæk noget at byde på: Førsteudgaven fra 1856-61 således sine smukke litograferede købstadskort, der repræsenterer den første samlede opmåling af de danske byer med udgangspunkt i en faglig velfunderet opmålingsteknik.¹

I august 1858 fik Ribe besøg af kaptajn og landmåler A. Th. Techt, der under sit få dage lange ophold i byen udarbejdede et smukt kort, der blev udgivet som litografi i april 1860. Kortet indgik i en serie af grundplaner over samtlige danske købstæder, som kabinetssekretær J. P. Trap havde fået statslige midler til at opmåle. De skulle fungere som kortbilag til første udgave af hans kendte topografi over Danmark.

”Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark”, som udkom i hæfteform fra foråret 1856 frem til 1861, var et pionerarbejde, som velsagtens kun J. P. Trap kunne gennemføre. I 1842 havde han overtaget redaktionen af Hof- og Statskalenderen, som han moderniserede og supplerede med en række statistiske oplysninger, og det har åbenbart givet ham lyst til at udarbejde en egentlig topografisk beskrivelse af Kongeriget, som en afløser for Erik Pontoppidans knapt 100 år gamle ”Danske Atlas”. ”Danske Atlas” var for sin tid et storartet værk, der tilmed var forsynet med kobberstukne grundrids af samtlige købstæder og med prospekter af landets ”mærkværdigheder”. Men netop grundridsene var af meget uensartet kvalitet: De stik, der hørte til de første bind, som Pontoppidan nåede at færdiggøre før sin død i 1764, var kun mådelige kopier af Peder Hansen Resens eleverede købstadsplaner fra det ældre værk ”Atlas Danicus” og stammede således fra 1670’erne. De senere bind af Pontoppidans topografi indeholdt dog væsentligt bedre kort, således Grønlunds kort over Ribe, stukket af I. G. Schmid i 1768 og udgivet i 5. binds første halvdel i 1769. Det bar dog tydeligvis præg af at være blevet til

Fig. 1. Jens Peter Trap (1810-1885), ca. 1865. I baggrunden et vægkort over Danmark. Foto: Det Kongelige Biblioteks Billedsamling.

Photographie von Jens Peter Trap (1810-1885), um 1865. Im Hintergrund eine Wandkarte von Dänemark.

uden nogen større kartografisk indsats, og måtte under alle omstændigheder her knap 90 år senere anses for helt forældet.

I første omgang udarbejdede J. P. Trap sin topografi uden muligheder for at gengive illustrationer og grundrids. Men allerede da 1. hæfte var udkommet i foråret 1856 fik han flere henvendelser, der opfordrede ham til at udstyre værket med nytegnede kort over købstæderne. Ønsket var udtrykt af så forskellige mænd som den nationalliberale politiker H. N. Clausen, amtmand over Randers Amt Matthias H. Rosenørn og geheimearkivar C. F. Wegener.

Trap kunne kun erklære sig enig i behovet for købstadskort til sit topografiske værk, og som den praktiske mand han var, havde han allerede kontakten ejeren af "Emil Barentzens lithographiske Etablissement", grosserer Emil Winning, for at indlede et samarbejde om udgivelsen af grundtegninger over de danske byer i "deres nuværende saavel som ældre Udseende." Samarbejdet gik så vidt, at Trap indtrådte som partner i firmaet. Winning var den rette mand til denne opgave: Hans firma lå inde med et stort antal billeder, som man kunne bruge som forlæg til de prospekter, der også skulle med i topografien. Efter Traps bedømmelse ville det heller ikke volde problemer at få fat i grundridsene til Resens købstadsprospekter og naturligvis heller ikke til Pontoppidans "Danske Atlas", der hørte til i enhver topografisk bogsamling.

Til gengæld voldte det problemer, at der ikke fandtes aktuelle grundrids af købstæderne. Men Trap havde en forestilling om, at der rundt omkring i byernes arkiver lå kortmateriale, som han kunne bruge som forlæg, og han skrev derfor den 2. maj 1856 til Indenrigsministeriet for at få hjælp.

Han ønskede, at Indenrigsministeriet skrev til samtlige købstadsmagistrater for at få dem til at indsende aktuelle kort, som han så skulle låne til afkopiering "i en meget kort Periode". For at fremme sagen erklærede han sig villig til at sælge købstadsmagistraterne et mindre antal eksemplarer af de kort, der kom ud af ulejligheden, til en "stærkt nedsat Pris."²

Indenrigsministeriet imødekom kabinetssekretærens ønske, og den 13. juni 1856 udsendte man et cirkulære til samtlige amtmænd om at formå køb-

stæderne til at indsende aktuelle kort til ministeriet.

Man fremhævede ministeriets vanskeligheder ved at behandle sager om købstæderne, når man ikke havde kendskab til de lokale forhold, og at man ofte havde følt savnet af nøjagtige grundtegninger af de danske byer. Sådanne grundplaner ville også være af væsentlig interesse for købstæderne selv og også for "Kjøbstædernes Beboere i Almindelighed."

Ministeriet havde, fortsatte cirkulæret, nu modtaget et tilbud om at få sådanne kort til en "meget moderat Priis", og man bad amtmændene om at sende "til Datum" berigtigede grundtegninger over købstæderne i amtet, suppleret af de ældre grundtegninger, der måtte have historisk interesse. Til slut lovede man at tilbagesende de indsendte dokumenter efter afbenyttelsen.³ I de følgende måneder svarede købstæderne så via amtmændene: De fleste erklærede, at de ikke havde nogen tegninger af deres købstæder. Kun syv indsendte kort, og de var ikke alle "berigtiget til datum" og svingede også i kvalitet.

Via amtmanden over Ribe Amt modtog Indenrigsministeriet i midten af november 1857 svaret fra Ribe: Man sendte herfra et kort over byens grunde, som landmåler Georg Christopher Stürup netop havde færdiggjort. Det var bilagt med et ældre grundrids, der var fremsendt af kancelliråd Carl Ludvig Ferdinand Pontoppidan, som denne havde lånt fra Katedralskolens Bibliotek, og som man derfor understregede vigtigheden af at få igen. Det havde ledsaget P. N. Thorups beskrivelse af Ribe i Katedralskolens program fra 1839.⁴ Det blev af Thorup selv mere opfattet som et "Hjælpemiddel" ved læsningen af hans Ribehistorie end et kort, der skulle tilfredsstille "strenge Fordringer" til gengivelsen.⁵ Kortet er tydeligvis en omtegning af Grønlunds nu godt 60 år gamle kort fra Pontoppidans "Danske Atlas", og er rimeligvis udført af Thorup selv.

Selv om Ribe således kunne brillere ved hele to kort, var svarene i almindelighed ganske negative: De tekniske forbedringer, der i løbet af de følgende årtier fremmede lokale kortlægninger i forbindelse med anlæg af gas- og vandledninger, var ikke nået til alle købstæder, og selv om man havde haft aktuelle og pålidelige kort, ville de næppe heller have været sammenlignelige eller brugbare i

forhold til en udgivelse af den karakter, Trap ville give sin topografi.

Den 1. juni 1857 ytrede Trap sig om dette vanskelige problem i et brev til Indenrigsministeriet: Han afviste først enhver mulighed for at bruge de indsendte kort med henvisning til deres forskelligartethed, og brugte derefter dette argument som løftestang for at vise, hvor vigtigt det netop ville være at få udarbejdet ensartede, aktuelle grundrids over købstæderne. Det kunne han ikke klare alene, og han mente, at Indenrigsministeriet på Statens vegne burde støtte en opmåling af samtlige købstæder. Ikke uventet henviste han til sig selv som den, der kunne gennemføre en sådan opgave, og det ville være ham "kjært" at arbejde på "et saa vigtigt og nyttigt Foretagende."

I midten af juli 1857 gentog Trap sit tilbud i mere detaljeret form i et brev til Indenrigsministeriet. Han havde i de mellemliggende halvanden måned fået undersøgt de praktiske muligheder for arbejdet – og for at få statsstøtte til opgaven: Det ville blive nødvendigt at sende landmålere ud til alle købstæder i landet, og det ville blive så bekosteligt, at en subscription ikke kunne finansiere foretagendet. Brevet fortæller også, hvorledes Trap forestillede sig arbejdet udført: I alle købstæder skulle hovedgaderne opmåles med kæder, der gav en nøjagtig grundstruktur, hvorimod sidegaderne kunne nøjes med en simpel afskridning. Landmåleren skulle optage kortet i måleforholdet 1:4.000, der tillod ham at markere alle offentlige bygninger og de mere markante private bygninger på kortet. Trap mente, at kortene kunne være anvendelige som forlæg til påtænkte matrikelkort over købstæderne, og tilbød derfor at forære Matrikelarkivet i København originalkortene, når han havde benyttet dem. Hans egne kort skulle formindskes til måleforholdet 1:8.000, hvorefter de skulle litograferes, trykkes og udgives.

Arbejdet skulle udføres af landmålere, som Trap selv ville ansætte, men som han tilbød Indenrigsministeriet at godkende, og deres løn skulle svare til de 4.000 rdlr., som han ønskede at få i støtte. Det var et ikke ringe beløb, og til sammenligning kan det nævnes, at hans egen årsindtægt i 1862/63 lå på 5.200 rdlr.⁶

Meget tyder på, at Traps henvendelse var en ren formalitet: Han havde i de foregående uger for-

handlet med ministeriet, og bevillingen kom naturligvis med på finanslovsforslaget for Kongeriget for 1858/59 med den første halvdel af de 4.000 rdlr.⁷ I ministeriets forklaring henviste man til de langt bedre muligheder for at behandle lokale sager, og det indbyrdes sammenlignelige grundlag man fik, når man korresponderede med de lokale myndigheder, hvis man havde nøjagtige grundrids over købstæderne. Kabinetsekretærens rolle i sagen var mærkeligt nok ikke nævnt, heller ikke hans afbenyttelse af kortene til "Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark".

Selvom det ikke var en hemmelighed, at grundridsene skulle bruges af Trap, nævnes det altså ikke direkte, og slet ikke, at han skulle bruge dem i et privat foretagende. Derimod fremhæves ministeriets eget behov for nøjagtige kort.

Under andenbehandlingen af finanslovsforslaget i Folketinget den 17. november 1857 nævnte matematikeren Ludvig Oppermann, at man med de 2.000 rdlr. ikke kunne forvente at få nøjagtige kort, og han ønskede at få Indenrigsministeriet til sætte faste grænser for kortenes nøjagtighed. Han var dog tydeligvis enig i ønsket om at få tilvejebragt kortene, og han stillede ikke noget ændringsforslag til bevillingen.⁸ Det må have været en fejl, for da forslaget den 26. november var til tredje behandling i Folketinget opfordrede han Indenrigsministeriet til at undlade at bruge bevillingen, som ifølge forretningsordenen på dette tidspunkt af forhandlingerne ikke kunne trækkes tilbage. Sammen med den tidligere krigsminister A. F. Tscherning fik Oppermann dog indføjret en formel ændring, så bevillingen officielt blev givet til "Tilvejebringelsen af nøjagtige Grundplaner" i stedet for den oprindelige formulering, der blot lød på "Udgivelsen af Grundplaner."⁹ Landstinget forhandlede finanslovsforslaget i de følgende måneder, men her beskæftigede man sig ikke specifikt med kortene, og ved tingets vedtagelse af finansloven for 1858/59 den 19. december 1857, havde Trap fået sit ønske om statsstøtte opfyldt.¹⁰

Den officielle meddelelse om bevillingen fik Trap i et brev fra ministeriet den 2. maj, og i sin takkeskrivelse nævnte han de to landmålere, han havde kontakt med, og som han gerne ville bruge til opgaven: Den ene var sekondløjtnant Charles

Mansa, der var søn af den kendte kartograf og litograf Jacob Henrik Mansa. Det skulle sådan set være anbefaling nok, men uheldigvis var den unge Mansa endnu ikke færdig som landinspektør, og han kunne ikke begynde på købstadsopmålingen før i løbet af sommeren 1858. Den anden var kaptajn ved 13. Infanteribataljon i København Axel Theodor Techt. Han havde foretaget en opmåling og et nivellement i Fredericia i 1852-53 og havde siden arbejdet i Vejkorpsen, og bl.a. der været med til projekteringen af landevejen mellem Ringsted og Rønnede.

For at berolige ministeriet tilbød Trap desuden at lade en af sine landmålere foretage en prøveopmåling af en købstad med tilhørende jorder, og når den blev afleveret, ville han fremsende en plan for udførelsen af det fremtidige arbejde.

I sagens meget detaljerede aktstykker er der intet, der tyder på, at Trap har forelagt ministeriet et prøvekort eller forevist en nærmere angiven plan for købstadsopmålingen, og ministeriet har vel støttet på, at kabinetssekretæren og landmålerne var opgaven voxne.

Sundhedskollegiet var også opmærksom på, hvad der foregik i Indenrigsministeriets regi. Her var man ved bygge-loven af 12. januar 1858 blevet pålagt at godkende vandafledningen af planlagte byggerier, og det var såre vanskeligt, når man ikke havde nivellementer at henholde sig til.¹¹ Man fik derfor den tanke, at Indenrigsministeriet skulle lade den igangværende opmåling af købstæderne ledsage af en nivellering. Indenrigsministeriet spurgte Trap, der naturligvis ikke var begejstret for forslaget.¹² Det kom på et tidspunkt, hvor de første kort allerede var tegnet, og skulle der nivelleres, måtte man så begynde forfra. Desuden nævnte han, at landmålerne var udvalgt i forhold til deres evner til opmåling, og at de ikke var bekendt med nivellementsopgaver i den skala, der ville være tale om. Det var åbenbart vigtigt for ham ikke at stille sig helt afvisende, og han foreslog afværgende, at ministeriet forespurgte købstæderne, om de var interesseret i at få deres bygrunde nivelleret – og ikke mindst – om de ville betale de extra omkostninger, som dette ville medføre.

Også på dette punkt fulgte Indenrigsministeriet kabinetssekretæren, og det udstedte den 19. juni

1858 et cirkulære til amtmændene om at forhøre sig i amtets købstæder om deres ønsker til nivellementer.¹³ I de følgende måneder indkom så svarene herpå, og de var entydigt negative. Kun Vejle, Kolding og Frederikshavn var interesserede. Rudkøbing og Århus spurgte forsigtigt til prisen, mens resten afviste nytten af at bruge penge på et nivellement af deres by.

Kommunalbestyrelsen i Ribe afviste den 19. juli 1858 forslaget om et nivellement af byen med en ordlyd der ikke efterlod nogen tvivl: ”...Efter de herværende Forhold haver [Byen] ikke Brug for noget Nivellement med Hensyn til Vandafledningen fra de Bygninger, som opføres på Byens Jorder, ligesom det heller ikke i andre Henseender er fornødent nu at bekoste et saadant, og vi derfor ej have noget Ønske om dets Udførelse, samtidigt med de Maalinger, som Kabinetssekretær, Etatsraad Trap lader foretage”.

Trap har sikkert været lettet, da Indenrigsministeriet meddelte det negative resultat af forespørgslen, for et nivellement havde kompliceret den igangværende opmåling uden at forøge værdien af kortene i den form, Trap ønskede at bruge dem i sin topografi.

Spørgsmålet om nivellementet af købstæderne viser til fulde forskellen mellem Traps praktisk orienterede tilgang til opmålingsarbejdet, der jo skulle bruges i topografien, og så Indenrigsministeriets mere uklare forsøg på at få det meste ud af sin bevilling.

Finansudvalget ønskede under behandlingen af finansloven for 1859/60 at vide, hvorledes ministeriet sikrede sig ”Kortenes Nøjagtighed.”¹⁴ Indenrigsministeriets svar viser, at man ikke havde sat faste normer for Traps opmålinger: Kortene var ikke tænkt at have ”minutiøs Nøjagtighed”, men var arbejdsresultatet af landmålere, der var godkendt af ministeriet, og det mente man åbenbart var tilstrækkeligt.

Det tilfredsstillende ikke folketingsmanden fra Holbæk Amts 5. Kreds, Reinhold Jensen, der af profession selv var landmåler, og han foreslog, at bevillingen ligefrem blev nægtet. Det blev imødegået af Ludvig Oppermann, der året før havde været forbeholden over for netop nøjagtigheden. Han roste nu de udkomne kort og ønskede at opretholde bevillingen. Indenrigsminister I. J. Uns-

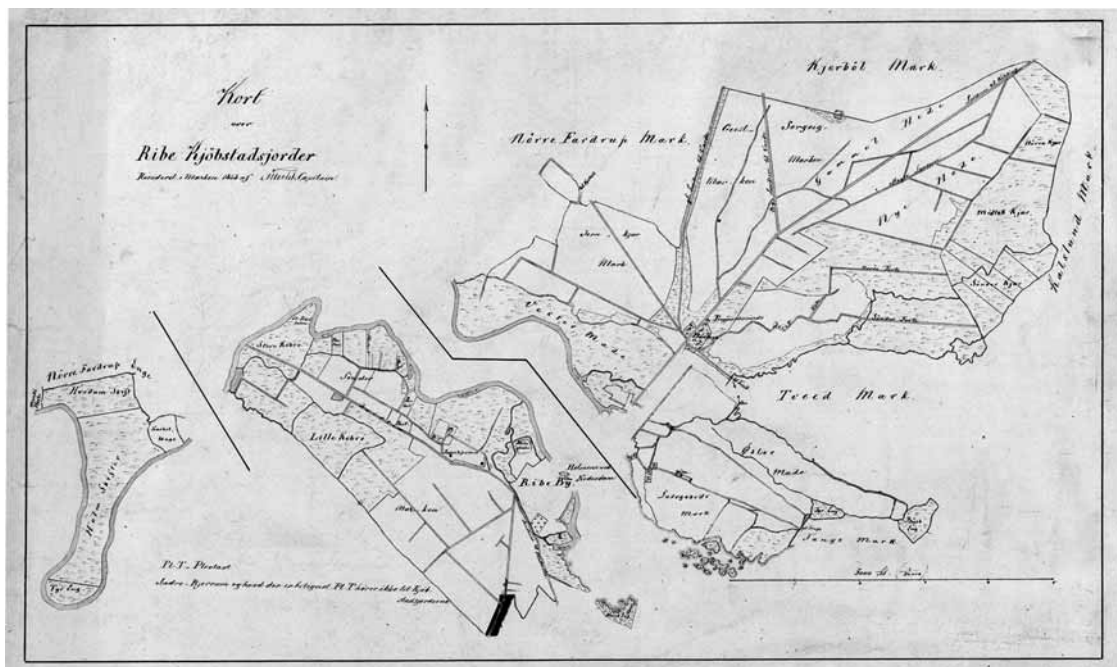

Fig. 3. Ribes købstadsjorder, tegnet i 1858 af A. Th. Techt. Original: Kort- og Matrikelstyrelsen.

Die Stadtfelder Ribes, von A. Th. Techt im 1858 gezeichnet.

gaard var ikke overraskende enig i dette synspunkt og supplerede Oppermann ved at nævne, at han havde henvendt sig til "en Mand", der havde kendskab til sådanne arbejder og denne havde opstillet normer for nøjagtigheden under hensyntagen til arbejdets karakter.¹⁵

Den "Mand", Unsgaard refererede til, var ingen anden end Ludvig Oppermann! Det fremgår af de fyldige sagsakter i Indenrigsministeriets arkiv, at han allerede den 9. november 1858 havde talt med Trap om nøjagtigheden af købstadskortene. Aftalen blev ikke approberet af Indenrigsministeriet og synes heller ikke at være blevet fulgt. Man fornemmer, at aftalen kun er kommet i stand for at berolige de rigsdagsmedlemmer, der kunne tænkes at så tvivl om brugbarheden af Traps kort.

Ved bevillingen af den sidste halvdel af de 4.000 rdlr. havde opmålingerne været i gang i et halvt års tid. De første købstæder var blevet opmålt i foråret og sommeren 1858, og herefter gik det støt og stabilt fremad – og lidt hurtigt forekommer det – indtil foråret 1860, da de sidste købstæder blev kortlagt.

Ribe blev opmålt i begyndelsen af september 1858 af A. Th. Techt, der har opmålt i alt 20 af Trapværkets 51 signerede købstadskort og måske flere af de 17 usignerede grundtegninger. Techt var født i København i 1815 og havde som 25-årig fået sin bestalling som landmåler, der senere suppleredes med tilladelse til at udføre landinspektøropgaver. Fra 1866 til sin død 70 år gammel i 1885 havde han selvstændig landmålervirksomhed i Pedersborg nord for Sorø.¹⁶

Techt opmålte de fleste af Jyllands købstæder i 1858: I juli var han i Randers Amt, i begyndelsen af august i Århus Amt og han afsluttede denne måneds opmålingsvirksomhed med opmåling af Fredericia den 20. august og Kolding den 29. august. Når Techt allerede den 9. september 1858 havde sit Ribekort færdigt, betyder det, at han kun har brugt få dage til opgaven. Han kan næppe være kommet til Ribe før den 30. august og det giver således kun 11 dage til at opmåle byen. Sandsynligvis har han brugt mindre tid, for næste by i rækken var Varde, der allerede var opmålt den 14. september, efter blot højst 5 dages arbejde. Tids-

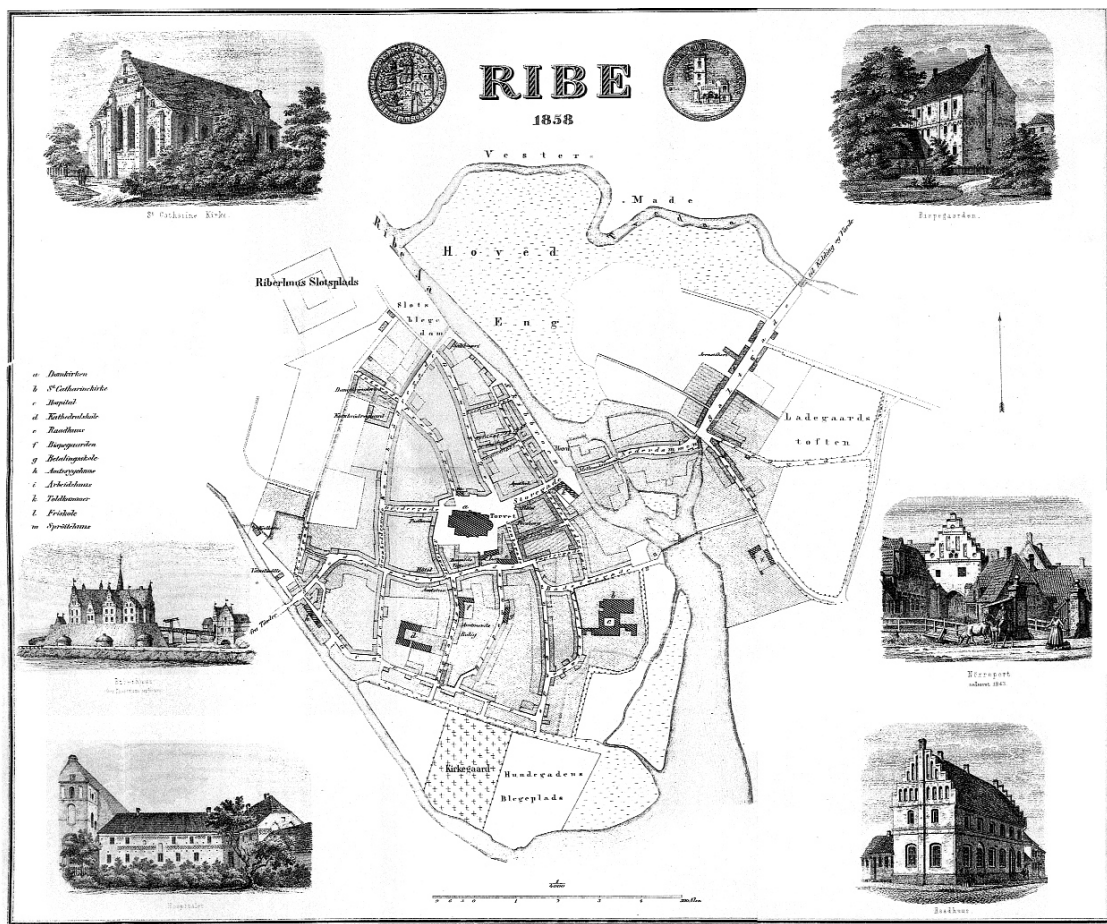

Fig. 4. Litografi af Ribe benyttet i Traps topografi og udført på grundlag af Tachts tegning. Efter Trap 1856-1861.

Lithographie von Ribe zu der Topographie Traps nach der Karte von Techt.

forbruget kan direkte aflæses af de attester på kortenes nøjagtighed, som Techt fik af byfogeden i hver købstad efter at opmålingen var afsluttet.

I Ribe var det borgmester og byfoged Pontoppidan, der attesterede Tachts arbejde. Han skrev den 9. september: "At Capitain Techt her paa Stedet har forfattet Kortet over Ribe By og dens Marker, som have været mig forelagte, samt disse Kort, ere stemmende med de locale Forhold og navnlig at Gader, Marker m.v. ere anførte med de rette nugældende Benævnelser bevidnes. / Ribe Borgmestercontor den 9: September 1858 / Pontoppidan".

Ordlyden adskiller sig ikke fra attester fra andre byer, og man aner, at byfogederne i almindelighed har fået lagt ordene i pennen af opmålerne, og de

har næppe altid haft nogen mulighed for at bedømme arbejdet rent kartografisk.

Grundridset af Ribe er tegnet i måleforholdet 1:4.000 på 1 ark med en højde på 37,8 cm og en bredde på 30 cm. Det er koloreret i tidens lidt anæmiske farveholdning med sort for offentlige bygninger, rødt for betydningsfulde privathuse, brunt for veje og gader, gråt for karréer og blå for vandløb og søer.

Under sit ophold i Ribe reviderede Techt også en kopi af Matrikelkontorets kort over Ribes købstadsjorder. De var blevet opmålt samtidigt med landdistrikterne tidligere i århundredet, og med udgangspunkt i en sammentegning i måleforholdet 1:20.000 reviderede han kortet med henblik på udgivelse i Trapværket.

Den 24. november 1858 afleverede Trap Techts grundrids over Ribe til Indenrigsministeriet sammen med byfogedens attest og 11 andre kort, og bad samtidigt om at få udbetalt 800 rdlr. af den første rate af bevillingen. Heraf manglede så blot 200 rdlr., som han bad om at få, når han inden længe afleverede en ny portion kort til ministeriet. Kortene har han rimeligvis fået retur snart efter, for de skulle jo rentegnes med henblik på litografering.

Uvist hvornår blev bykortene udgivet i et mere detaljeret måleforhold end det oprindeligt var tiltænkt: I sin ansøgning fra juli 1857 havde Trap skrevet, at kortene i den trykte form skulle formindskes til 1:8.000. Men det skete ikke, og de fleste af kortene blev udgivet i det samme måleforhold som originalkortene (1.4:000).

Som man kunne forvente følger det trykte kort i al væsentlighed originalkortet detalje for detalje, blot har Techt placeret flere navne i sit index, der på det trykte kort er anbragt på selve lokaliteten. Klubbens og Fahners Hoteller er blevet anonymiseret og optræder kun under betegnelsen "Hotel".

Litograferingen foregik på Emil Bærentzens lithographiske Etablissement, der som tidligere nævnt var ejet af Trap og grosserer Winning. Etablissementet lå på 1. salen på en adresse, der svarer til den nuværende ejendom Købmagergade 7 i København, men huset er for længst forsvundet.¹⁷ Her samledes tidens betydeligste litografer, bl.a. J. H. Mansa og F. C. Christiani, der begge udførte kort til Traps topografi. Mansa litograferede ikke overraskende grundridset af Hillerød (Frederiksborg), hvor han selv boede, og F. Christiani kortene over Helsingør, Helsingørs købstadsgrunde, Thisted og Viborg. De øvrige kort er usignerede og kan være litograferet af hvem som helst.

Kortene udkom amtsvis i 18 hæfter, og den 26. april 1860 var hæfte nr. 11 med Ribe Amt ifølge "Dagbladet" udkommet. Redaktionen havde tidligere fortalt sine læsere om de nærmere detaljer ved udgivelsen og anført, at litografierne "deels ere at betragte som skildrende Bilag til det førstnævnte Arbeide [Traps topografi], deels for sig selv ville komme til at udgjøre et i mange Henseender interessant Værk. [Udgivelsen omfatter]

samtlige 68 Købstæder, ca. 20 kopierede af Resenprospekter, 66 Kort over Købstadsjorderne og Prospekter og Grundrids af ca. 200 Bygninger fra For- og Nutid, bl.a. for at give en Udsigt over Bygningskunstens Historie, hvortil vil komme en Oversigt i Topografiens supplement".

Netop Ribekortet er forsynet med billeder rundt om kortet. De viser seks af byens ærværdige gamle bygninger. *St. Catharine Kirke, Riberhuus, Hospitalet, Bispegaarden, Nørreport og Raadhuset*. Omkring bynavnet ses desuden to udgaver af byens segl.

Både Riberhus og Nørreport var jo forsvundet i 1858, og de bygger naturligvis på ældre forlæg: Billedet af Riberhus er en kopi efter afbildningen af slottet på Braunius og Hogenbergs prospekt fra "Theatrum orbis terrarum" udgivet i 1598. Prospektet af Nørreport er en nøje kopi efter en radering af Jørgen Roed fra 1854, der på sin side må bygge på ældre forlæg.

Litografering af prospekterne var en specialopgave, som hverken Mansa eller Christiani kunne påtage sig, og såvel Sankt Catharine Kirke, Hospitalet, Bispegården og Rådhuset er signeret af litografen Egmont Th. Ruschke. Hvilke forlæg han har haft, vides dog ikke.

Ruschke har udført flere litografier i Statistisk-topographisk Beskrivelse. Af de signerede billeder kan nævnes et prospekt af Roskilde Domkirke efter J. Kornerup, en afbildning af Christiansø efter C. F. Sørensen, samt billeder af herregårdene Pederstrup på Lolland og Dronninglund i Vendsyssel. Sidstnævnte er udført efter forlæg af A. Ney.

Ruschke var født den 5. august 1815 i Hamburg og indvandrede til Danmark lige omkring 1848. Her slog han sig ned som litograf og tegner. Fra 1855 til 1862 nævnes det i den københavnske vejviser, at han ejede "et lithografisk Atelier", som fra 1858 havde til huse i Blågårdsgade 14 på Nørrebro. Her blev prospekterne til Ribekortet nok til. Siden fulgte en meget omflakkende tilværelse med ikke mindre end 10 privatadresser frem til 1875, da han optrådte sidste gang i vejviseren.

Et geografisk omdrejningspunkt for Ruschke var dog adressen Store Kongensgade 24, hvor han på 4. sal havde sit atelier, der i de sidste år var

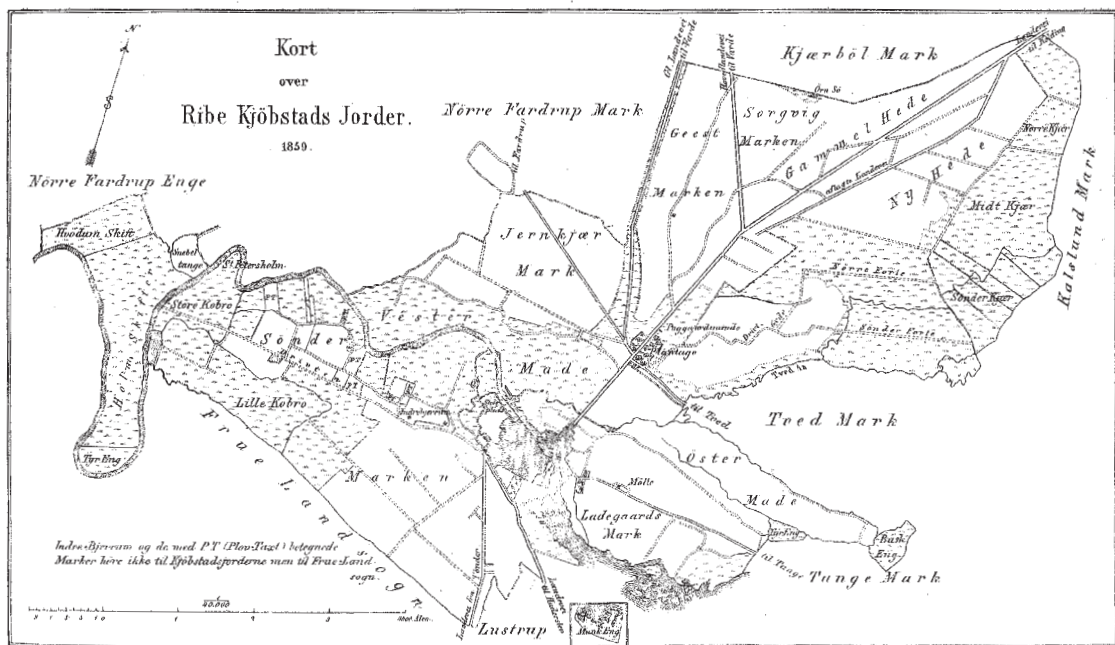

Fig. 5. Ribes købstadsjorder 1858. Litografi efter forlæg af A. Th. Techt. Efter Trap 1856-61.

Die Stadtfelder Ribes, lithographiert nach der Karte A. Th. Techts von 1858.

åbent dagligt mellem 10 og 14. Hvad han nærmere har udrettet her, fortaber sig i historiens mørke. Foruden prospekterne i Traps Danmarksbeskrivelse kendes kun få arbejder fra hans hånd: Et par portrætter, og nogle få topografiske prospekter, bl.a. af Synagogen i Krystalgade i København og Brahesborg på Fyn. En afbildning af "Fængselsbygningerne på Vridsløselille Mark" er litograferet efter et forlæg af Ruschke.¹⁸ Det giver tydeligvis ingen holdepunkter for en samlet bedømmelse af hans virksomhed. Ruschke forblev tysk statsborger til sin død i 1879.

Foruden prospekterne omkring Techts kort over Ribe indeholder "Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark" tre plancher af Ribe Domkirke, indføjjet ved side 941. Det første viser kirken set fra nordvest. Det er i Traps topografi signeret med trykkerens navn "Em. Bærentzen & Co's lith. Inst.", men i Det Kongelige Biblioteks Billedsamling findes et eksemplar, der desuden er signeret af A. Ney, der både har stået for forlægget og for litograferingen.

I Billedsamlingen findes endnu en afbildning af kirken. Den er dog her set fra en lidt østligere vin-

kel. A. Ney har tegnet forlægget og som litograf ses overraskende nok igen Egmont Th. Ruschke. Det er fristende at opfatte dette prospekt som et udkast eller en prøve til den endelige udgave fra topografien, hvor man på grund af den lidt mere stumpe vinkel ser lidt mere af nordsiden.

Desuden gengav Trap et billede af kirkens indre efter et maleri af Heinrich Hansen, og viste også en grundplan litograferet efter en tegning af Chr. Thorup, der havde været gengivet som bilag til P. T. Hanssens beskrivelse af Ribes historie i katedralskoleprogrammet fra 1831.¹⁹ Litograferne til begge plancher i Trapværket er anonyme.

Bygrundplanerne til "Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark", der oprindeligt blev udgivet i hæfteform, er for størstedelens vedkommende blevet falsket og indsat i værket ved det opslag, der svarede til byen.²⁰ Da Trap havde valgt at gengive byerne i 1:4.000 i stedet for 1:8.000, måtte de fleste kort falskes for at passe ind i topografiens beskedne format på 22x14 cm.

De sidste grundrids udkom i februar 1861, men da var Indenrigsministeriet ved at arkivere sagen: Allerede i september 1859 havde man returneret

det kort over byen, som man havde fået som følge af cirkulæret fra 1856. Selv om man ikke havde haft brug for det, og selv om man havde lovet at sende de modtagne kort tilbage, skete dette dog ikke automatisk: Ribe Stiftamt måtte den 3. september 1859 sende ministeriet en rykker på de to kort, der herefter blev sendt tilbage. Det var 1 år og 10¹/₂ måned efter, at de var blevet fremsendt. Det var ikke en enestående fejl, for samme efterlæthed kan ses ved tilbagesendelsen af flere af de andre kort.

Derimod sendte Trap pligtskyldigst sine originalkort tilbage til Indenrigsministeriet, da han var færdig med dem. Det skete i midten af september 1861, da kun en omredigering af kortet over Odense stod tilbage. Han sendte således 67 kort, som ministeriet den 12. oktober videregav til Matrikelarkivet. Her var det jo meningen, at kortene skulle bruges i forbindelse med udarbejdelsen af egentlige matrikelkort over købstæderne. Men netop til et sådan brug var Trapkortene ikke egnede. Deres måleforhold var for lille til at de kunne bruges til at aftegne skelgrænser m.v., og så må det også indrømmes, at opmålingsmetoden – som antydtes i Rigsdagsdebatterne – ikke var så nøjagtig, at kortene kunne bruges hertil uden betydelige revisioner.

Da Rigsdagen i 1863 vedtog en lov om grundbeskatning af kommunerne, måtte man derfor den besværlige vej at opmåle byerne en gang til.

Den entreprenante Trap udgav desuden en dansk arkitekturhistorie som et separat hæfte af sit værk. Den kaldte han "Haandbog i Bygningskonsten", der skulle forene en kortfattet kronologisk fremstilling af udviklingen efter andres "Meddelelser". Herfra henvistes til topografiens text og billeder. Håndbogen har karakter af en noget summarisk opremsning af de vigtigste danske bygningsværker fra ældre tid, og omtalen af Ribe Domkirke, Sankt Catharinæ Kirke og Sortebrødre Kloster (Hospitalet) giver intet nyt.

Kortet blev anvendt af J. Kinch, da han i 1869 udsendte første bind af Ribe Bys Historie. Her blev den litograferede udgave kopieret – dog uden prospekter – og tilføjet en række historiske oplysninger, så det viste "Ribe nu og i Middelalderen."²¹ Dette kort blev kopieret af stentrykker "H. Hansen i Ribe". Selv om denne Hansen er den

eneste litograf, der har fungeret i Ribe, er han så godt som ukendt. Han oprettede et stentrykkeri i byen omkring 1860. Det solgte han ca. 10 år senere til H. A. Bruun, og udvandrede – muligvis til Amerika.²² Der kendes kun ganske få litografier fra hans hånd.

Traps text om Ribe Amt blev senere udgivet af boghandler Niels Oksen Møller Nielsen i Varde, der benyttede Helms Bogtrykkeri til opgaven. Dette "Særskilte Aftryk" omfatter siderne 924-1040. Både titelblad og omslag er dateret 1866, men årstallet er klistret over. Det er sandsynligvis sket ved udgivelsen, men det kan ikke umiddelbart konstateres, hvorfor årstallet er skjult. Denne udgivelse er uden de tilhørende plancher.²³

Også da J. P. Trap i 1872-79 udsendte en ny udgave af sin topografi foregik det med nytegnede kort, opmålt af landinspektør V. F. A. Berggreen, der i hvert fald delvis benyttede de nye opmålinger fra matrikuleringen efter 1863, og der er ikke spor af, at han har benyttet sig af kortene fra førsteudgaven.

Prospekterne fra den litograferede udgave af Tachts kort blev gengivet i 2. udgave som xylografer i teksten.²⁴ I denne udgave tonede Trap de historiske prospekter noget ned, og prospektet af Nørreport gled ud. De er anonyme, og som litograf har Ruschke intet haft med dem at gøre.

At Trap således ikke slap sin interesse for Danmarks topografi ses desuden af, at han i 1873 skrev teksterne til plancheværket "Danske Billeder fra Land og Sø". Det var udgivet af Em. Bærentzens litografiske Institut og viste, hvad man kunne præstere i farvelitografi. Traps eget smukt indbundne eksemplar findes på Det Kongelige Bibliotek – oven i købet med håndskrevne tilføjelser af Trap selv.²⁵ Her vedstår han forfatterskabet til de ledsagende billedetexte, og nævner, at han desuden havde bestilt mange af forlæggene til plancherne hos forskellige kunstnere. Ribepropektet er gengivet efter et maleri af C. Rasmussen og litograferet af Harald Jensen. På planchen har Trap senere indføjet "I Ribe var jeg med Christian IX [som prins] 1842, med Frederik VII 1857 med Christian IX 1875, alle 3 Gange Kirken set".

Bevillingen på 4.000 rdlr. til grundplanerne gav først og fremmest Trap muligheder for at udstyre sin forbilledlige topografi med kort og tegninger,

som det ellers ville have været umuligt at få fremkøbt. De forøger i høj grad værdien af Statistisk-topographisk Beskrivelse af Danmark, og sælges ofte i indrammet form på auktioner og hos antikvarboghandlere. Også Trap fik noget ud af sine topografiske interesser: I sine erindringer, der særligt beskriver det lidt usædvanlige hoffliv omkring Frederik den 7 og grevinde Danner, nævner kabinetssekretæren stolt, at han fik det ikke ubetydelige pekuniære udbytte af førsteudgaven af sin topografi på ca. 10-12.000 rdlr.²⁶

Noter

1. Fhv. kontorchef Ida Dybdal, København, takkes for en omhyggelig gennemlæsning af manuskriptet med talrige forslag til forbedringer.
2. Rigsarkivet. Landbrugsministeriet [tidligere Indenrigsministeriet]. 2. Kontor. Journalsag 1861, nr. 1326. – I det følgende henvises generelt hertil, når der ikke anføres anden kilde.
3. Kongelige Reskripter ... for Aaret 1856. 1862, s. 171.
4. Indfaldet bagest i Thorup.
5. Thorup, s. 66.
6. Fortegnelse, s. 182.
7. Love og Anordninger, s. 455.
8. Rigsdagstidende ... Folkethinget. 9de Session. 1857, spalte 1915-1918.
9. Rigsdagstidende ... Folkethinget. 9de Session. 1857, spalte 2414-2431.
10. Rigsdagstidende ... Landstinget. 9de Session. 1857, spalte 1695.
11. Love og Anordninger, s. 515, jf. Det Kongelige Sundhedskollegium 1858. 1859, s. [320]-321.
12. Som note 2, og Indenrigsministeriet. 2. Kontor. Journal 1858, nr. 597.
13. Kongelige Reskripter ... for Aaret 1858. 1864, s. 179-180.
14. Rigsdagstidende ... Folkethinget 1858. Anhang B, sp. 163-166.
15. Rigsdagstidende ... Folkethinget 1858, sp. 2271, 2273-2282, 2285-2286 og 2289-2291.
16. Balslev og Jensen 1975, s. 235.
17. Veiviser eller Anviisning til Kjøbenhavns, Christianshavns, Forstædernes og Frederiksbergs Beboere for Aaret 1855-1862; Veiviser for Kjøbenhavn og Omegn for 1863-1867 og Veiviser for Kjøbenhavn og Frederiksberg for 1868-1875.
18. Kunstnerkartoteket i Billedsamlingen, Det Kongelige Bibliotek.
19. Indfaldet bagest i Hanssen, P. T.
20. J. P. Trap U. d., s. 19, 21 og 22.
21. Kinch 1869. Repr. 1985, ved s. 384.
22. Litografien i Danmark 1922, s. 52.
23. Trap [1866?].
24. Trap 1879. 6 Deel, s. 425, 427, 429, 433 og 441.
25. Det Kongelige Bibliotek. Håndskriftafdelingen. Ny Kongelig Samling 2643-2°.
26. Trap 1966, s. 277.

Litteratur og kilder

- Balslev, Svend og Hans Ejner Jensen: *Landmåling og landmålere*. 1975.
- Fortegnelse over den Staden Kjøbenhavns indvaanere for Tidsrummet fra 1ste April 1862 til 31te Marts 1863 paalignede Indkomstskat*. (forfatter, år?)
- Hanssen, P. T.: *Efterretninger angaaende Byen Ribe*, udgivne som Indbydelsesskrift til den offentlige Examen i Ribe Cathedralsskole 1831.
- J. Kinch: *Ribe Bys Historie og Beskrivelse*. 1869. Repr. 1985.
- Kongelige Reskripter og Resolutioner, Reglementer, Instruxer og Fundatser samt Ministerial-Skrivelser*, samlede og udgivne af T. Algreen-Ussing.
- Det Kongelige Sundhedskollegiums Aarsberetning for 1858*. 1859.
- Litografien i Danmark. Litografiske Virksomheder i Danmark*. Udgivet af Dansk Litografisk Principalforening. 1922.
- Love og Anordninger, samt andre offentlige Kundgjørelser Danmarks Lovgivning vedkommede for Aaret 1857 og 1858*. Samlede og udgivne af T. Algreen-Ussing. V. Deel. Kjøbenhavn 1859.
- Rigsdagstidende*. Forhandlinger paa Folkethinget.
- Rigsdagstidende*. Forhandlinger paa Landstinget.
- Thorup, P. N.: *Efterretninger angaaende Byen Ribe*, udgivne som Indbydelsesskrift til den offentlige Examen i Ribe Cathedralsskole 1839.

Trap, J. P.: *Om Bygningsformerne i Danmark med specifikt Hensyn til de skildrede Bilage til Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark afbildede Bygninger*. U. d.

Trap, J. P.: *Ribe Amt*. Særskilt Aftryk. Varde. 1866.

Trap, J. P.: *Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark, 1856-61*.

Trap, J. P.: *Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark*. 6. Deel 1879.

Trap, J. P.: *Fra fire kongers tid*. Bind 2. Frederik VII. 1966.

Veiviser eller Anviisning til Kjøbenhavns, Christianshavns, Forstædernes og Frederiksbergs Beboere for Aaret ... Udgivet af L. B. Thiesens Enke.

Vejviser for Kjøbenhavn og Frederiksberg for ... Udgivet af T. Krack.

Veiviser for Kjøbenhavn og Omegn for ... Udgivet af T. Krack.

ZUSAMMENFASSUNG

“Verfasst in 1858 von A. Th. Techt”

– die Karte von Ribe in der Erstaussgabe von Traps “Danmark”

Das Hauptwerk der dänischen Topographie ist zweifellos Jens Peter Traps “Danmark2 (Dänemark), die seit der ersten Ausgabe von den Jahren 1856-61 in vier neueren Ausgaben publiziert ist. Die erste Ausgabe wurde von J. P. Trap selbst publiziert: Er war Kabinettssekretär bei dem dänischen Könige Frederik 7., er hatte deswegen sehr gute Möglichkeiten Beiträge von dem ganzen Königreich zu verschaffen.

Für Trap war es doch nicht leicht einem Überblick aktueller Karten und Pläne der Städte zu bekommen. Er sendete den Städten durch das Innenministerium des Königreichs eine Aufforderung aktuelle Karten einzusenden. Das eingekommene Material zeigte sich doch zu unegal und statt dieser zu gebrauchen erlang es Trap eine Genehmigung der Reichstages von 4.000 Reichtaler zu bekommen um gute Landmesser in die Städte zu schicken.

Einer der fleissigsten dieser Landmesser war A. Th. Techt (*Kopenhagen 1815, †Pedersborg bei Sorö 1885), der auch die Stadt Ribe aufgemessen hat. Die Arbeit wurde mit Ketten und (für die

Nebenstrassen) Abschreitung gemacht, während eines kurzen Besuches im September 1858. Die Genauigkeit der Karte Techts wurde formell vom Bürgermeister Ribes bescheinigt.

Vor der Lithographierung wurde die Karte mit Prospekten wesentlicher, älterer – und zum Teile verschwundener - Architekturdenkmäler der Stadt versehen. Die Prospekten wurden von den in Deutschland geborenem Lithographen Egmont Th. Rusche (*Hamburg 1815, †Kopenhagen 1879) gemacht. Zu diesen Prospekten hat J. P. Trap auch ein kleines Heft von der dänischen Geschichte der Architektur geschrieben.

Die Originalzeichnung Traps wurde nach der Lithographierung an das Innenministerium abgegeben. Das Ministerium hat die Karten weiter zu dem Matrikelarkiv, heute ein Teil des dänischen Kartographischen Instituts (Kort- og Matrikelstyrelsen) weitergegeben Hier liegen die Karten von der ersten Ausgabe Traps Dänemark, u. a. die Karte von Ribe von A. Th. Techt.

Bjørn Westerbeek Dahl
 Willemoesgade 61, 4.th.
 2100 København Ø
 E-post: bjdahl@comxnet.dk